

Ключевые слова: *креативность, саморазвитие, констатирующий и формирующий эксперимент.*

The title is devoted to research of creativity and self-development of younger schoolchildren in learning activity. There are the theoretical content, correlation for the concepts: self-development, creativity. The thesis contains theoretical grounding methodological basis and the results of empirical research of the given problem.

The interconnection between creativity and self-development of younger schoolchildren has been determined. The technology of optimization of study activity has been worked out, the results of its experimental implementation have been shown. The developmental program of creativity development of younger schoolchildren has been worked out. The work demonstrated psychological and pedagogical concepts of creativity development as the factor of self-development of younger schoolchildren in learning activity.

Key words: *creativity, self-development, empirical and formed research.*

УДК 78(07): 159,923.38

В.П. Олефір

ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГУ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Стаття присвячена проблемі створення розвивального, особистісно – спрямованого навчання на уроках музики у загальноосвітній школі. Наведено програму та результати тренінгу вчителів.

Ключові слова: *уроки музики, тренінг, індивідуальність, розвивальне навчання.*

Постановка проблеми. Розвиток української держави зумовлює необхідність виховання нового типу особистості з високим рівнем духовності і культури, спроможної самостійно приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, гнучко реагувати на зміни обставин і самій їх творити. Цим параметрам відповідають прояви інтегральної індивідуальності людини, які мають стати предметом цілеспрямованого виховання і розвитку. Це вимагає переходу від директивної до особистісно зорієнтованої моделі навчання й виховання, що націлює на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть розвиток внутрішніх можливостей учнів, їхніх потреб, інтересів, творчих здібностей. У сучасних умовах гуманізації освіти, варіативності її форм, диференціації та інтеграції змісту, особистісно зорієнтованого навчання і виховання [1, с. 184; 2, с. 280; 5, с. 45], пріоритетами мистецької освіти стає виховання людини з високою культурою, з якостями, що зумовлюють достатній ступінь гуманності, духовності і творчості.

Зміна освітньої парадигми зумовлює необхідність переосмислення сфери виховання творчої особистості засобами мистецтва та розробку ефективних

умов, оптимальних методик і технологій, що відповідають сучасним методологічним та теоретичним засадам.

Метою нашої роботи було створення психологічних умов розвитку індивідуальності молодших школярів на уроках музики.

Для цього було використано тренінг для вчителів. До участі у тренінговій програмі було залучено вчителів музичної школи, вчителів музики загальноосвітніх шкіл, керівників гуртків музичного спрямування, вчителів молодших класів. Такий склад учасників дозволив всебічно розглянути проблему розвитку та формування індивідуальності молодших школярів та розробити методичні рекомендації, щодо навчання музично – творчій діяльності з урахуванням індивідуального стилю учнів.

Загальна кількість годин тренінгу складала 36, що було поділено на 9 занять по чотири години. Ще 16 годин було присвячено доопрацюванню методичних рекомендацій та аналізу ефективності їх впровадження на засіданнях робочої проектної групи.

Програма тренінгу для вчителів була побудована комплексно і включає в себе наступні компоненти:

- Мотиваційний-актуалізація знань про індивідуальність та неповторність кожної дитини; визначення актуальності побудови індивідуально-особистісної траєкторії розвитку учня на уроці музики з урахуванням їх індивідуальних загально психологічних характеристик; формування установок на проведення уроків музики з урахуванням індивідуальних загально психологічних і музичних характеристик дитини.

- Діагностичний-виявлення рівня психолого-педагогічних знань вчителів за темами «Темперамент», «Правопівкульне і лівопівкульне мислення», «Модальність сприймання та типи запам'ятовування», емпатія та креативність.

- Змістовно-інформаційний – розширення знань вчителів музики про темперамент, правопівкульному і лівопівкульному мисленні, модальності сприйняття та типи запам'ятовування молодших школярів; освоєння методик та інформаційних матеріалів з діагностики темпераменту, правопівкульному і лівопівкульному мисленні (відеотренінг за визначенням ведучого типу темпераменту та модальності сприймання молодших школярів).

- Технологічний-створення робочих груп для розробки рекомендацій з вибудовування індивідуально-особистісної траєкторії розвитку учня на уроці музики з урахуванням їх індивідуального стилю музичної діяльності, розробка рекомендацій на основі проектування (цілеспрямоване прогностичне зміна дійсності в ході освітнього процесу) з вибудовування індивідуально-особистісної траєкторії розвитку учня на уроці музики з урахуванням їх індивідуальних характеристик: 1 група – з урахуванням темпераменту; 2 група – з урахуванням типу мислення; 3 група – з урахуванням типу модальності сприймання; 4 група – з урахуванням індивідуального стилю музичної діяльності.

- Впроваджувальний-впровадження розроблених рекомендацій у музично-освітній процес на кожному році навчання.

- Оцінно-рефлексивний – презентація творчих робіт учасників тренінгу, індивідуальні та колективні розробки, публічні виступи вчителів у процесі

курсів підготовки, різні види рефлексії, що дозволяють осмислювати, оцінювати, коригувати наявний професійно-особистісний досвід.

На першому занятті відбулося знайомство учасників групи, ознайомлення їх з метою, завданнями та програмою тренінгових занять. З метою підвищення мотивації вчителів до індивідуально – орієнтованого навчання було використано роботу з автобіографічним нарративом на тему «Музика у дитячих спогадах». Під час обговорення було виявлено, що в усіх викладачів музики були представлені позитивні спогади пов'язані з музично – творчою діяльністю, тоді як вчителі молодших класів мали як позитивний, так і негативний досвід взаємодії з музичними творами. В автобіографічних нарративах викладачів музики були представлені наступні теми:

Захоплення прослуховуванням музики (4 учасників),

Яскраві враження від музиканта – виконавця (3 учасників),

Позитивний власний досвід співу у ранньому дитинстві (2 учасників),

Захоплення звучанням музичного інструменту при самостійних спробах гри на фортепіано (1 учасниця).

У вчителів молодших класів розподіл тем був наступним:

Яскраві враження від співаків – виконавців (3 учасників),

Захоплення народним співом (1 учасниця),

Негативні враження від власного співу (2 учасників),

Негативна реакція дорослих на самостійні дитячі спроби музично – творчої діяльності (4 учасників).

Під час рефлексії учасники звернули особливу увагу на важливість самостійної музичної творчої діяльності, позитивної підтримки з боку дорослих, можливість емоційного сприймання музичних творів.

У продовженні цього ж заняття вчителі за підгрупами створювали та обговорювали малюнок «Навчання музики». У вчителів музичної школи це було зображення дитини за музичним інструментом, та викладача, який з суворим обличчям контролює процес навчання. Для керівників гуртків – зображення усміхненого хору з диригентом. У двох групах вчителів молодших класів зображення розрізнялися – малюнок першої групи називався «Мати змушує вчити музику, а дитина мріє про інше», на малюнку другої групи була зображена сама дитина в оточенні нот, квітів та веселки «Самостійне прослуховування музики». При аналізі отриманого матеріалу вчителі звернули увагу, що лише на малюнку керівників гуртків зображено процес позитивної комунікації дитини та дорослого в процесі навчання, а половина групи сприймає цей процес як дещо примусовий з боку дорослих (вчителів, батьків).

Це викликало бажання учасників налагодити більш ефективне та емоційно – позитивне навчання музики у молодших класах.

Наступне заняття було спрямовано на формулювання та уточнення мети музичного навчання у молодших класах. Головним інструментом тренінгу стала групова дискусія у підгрупах кожна з котрих складалася з вчителів музики та вчителів молодших класів. Було виявлено, що від якості музичних занять в 1 класі значною мірою залежить музичний розвиток молодших школярів в наступних класах. Молодший шкільний вік багатий на приховані

можливості розвитку, які важливо своєчасно помітити і підтримати. Однаково недопустимо вважати першокласників менш розвиненими, ніж вони є насправді, як і перебільшувати їхні можливості. Приділяючи особливу увагу тим дітям, які менш обдаровані музично, вчитель повинен всіляко сприяти розвитку дітей обдарованих, ставити перед ними індивідуальні завдання.

Третє заняття, що проходило у поєднанні міні лекцій психолога з груповою дискусією дозволило групі створити «сходинки» розвитку індивідуальності школяра у зв'язку з віком, навчальною та музичною – творчою діяльністю. Результати даного аналізу відображено у таблиці №1.

Таблиця 1

Розвиток інтегральної індивідуальності молодшого школяра.

	Розвиток когнітивної та емоційної сфери особистості	Розвиток музичних вмінь
1 клас, 1 півріччя	Адаптація дитини до школи, емоційне від реагування нової життєвої ситуації.	Навчити дітей відчувати емоційний зміст і характер музичних творів різних жанрів
1 клас, 2 півріччя	Розвиток навичок слухового сприймання та запам'ятовування	Ознайомлення з засобами музичної виразності
2 клас, 1 півріччя	Розвиток мисленевих операцій аналізу та синтезу	“Три типи музики – пісня, танець, марш ” вводить учнів у світ найпоширеніших жанрів музичного мистецтва
2 клас, 2 півріччя	Розвиток логічного мислення та смислового запам'ятовування.	Розвиток здатності до усвідомлення мелодизму музики, її ритмічної організації, емоційної узагальненості інтонаційного розвитку.
3 клас, 1 півріччя	Активне формування самооцінки та самоствавлення.	Знання, що музика зображує різноманітні події, картини природи, звукові сигнали, шуми довкілля тощо
3 клас, 2 півріччя	Свідомий розвиток навичок спілкування з однолітками, тренування навичок емоційно-вольової саморегуляції	Осмислення виразного значення різних елементів музичної мови (мелодії, ритму, метру...) у їх взаємозв'язку і взаємозалежності
4 клас, 1 півріччя	Встановлення складної системи логічних зв'язків	Сформовано в учнів уявлення про зв'язки музики з мовою, про музику як мову
4 клас, 2 півріччя	Розвиток саморефлексії	Уявлення про розвиток музики як процес відображення почуттів, настроїв, думок людини в їх динаміці та якісному перетворенні

Таким чином, вчителями було встановлено, що наявна програма вивчення музики у загальноосвітній школі враховує вікові особливості розвитку дітей, але недостатньо диференційована щодо індивідуального підходу до учнів.

Тому четверте заняття було спрямовано на виявлення та узагальнення знань педагогів про типи мислення та півкулеву диференціацію головного мозку. Було виявлено недостатню обізнаність педагогів (особливо вчителів музики), у сфері нейрофізіології. Тому була прочитана міні – лекція з даного приводу. Учасники самостійно виявили власний тип мислення: в музикантів переважав художній, а у вчителів молодших класів художній та змішаний. Учасниками було розроблено принципи оптимізації музично – творчої діяльності школярів урахуванням домінуючої півкулі.

Для правопівкульних учнів необхідно робити наголос на соціальну значимість того чи іншого виду діяльності, так як у них високо виражена потреба в самореалізації. Для них характерна орієнтація на високу оцінку і похвалу. Музика, як всі види мистецтва, викликає великий інтерес. На уроках музики важливим стає створення художнього контексту (використання картин, віршів). Зв'язок інформації з життєвою реальністю, звернення до життєвого досвіду учня. Творчі завдання (вокальні, пластичні, образотворчі імпровізації). Участь у театралізації та розігруванні пісень і танців. Широке використання наочності дозволяє досягти більш ефективного розуміння матеріалу. Для правопівкульних учнів підійдуть методи усного опитування, завдання з «відкритими» запитаннями, з фіксованим терміном виконання. Питання «відкритого» типу дають їм можливість проявити творчі здібності, продемонструвати власну розгорнуту відповідь. Для лівопівкульних учнів необхідно робити наголос на пізнавальні мотиви. Їх приваблює сам процес засвоєння знань. Їм властива висока потреба в постійній розумовій діяльності. Виражена потреба у самовдосконаленні розуму і вольових якостей. Тому постановка завдання уроку має відбуватися в двох площинах: 1) проблемно-пізнавальної (для лівопівкульних учнів), 2) активно-творчої (для правопівкульних учнів). Надання дітям свободи вибору сприятиме успішному формуванню в них індивідуального стилю діяльності. На уроці має переважати абстрактно-лінійний стиль викладу інформації. Активна участь при аналізі музичних творів. Багаторазове повторення тексту пісень. Аналіз виразних засобів музики. Завдання в символах (на визначення музичної форми, жанрів тощо). Для лівопівкульних учнів більш на уроках музики надаватиметься увага: вирішенню завдань, письмовим опитуванням з необмеженим терміном виконання, питанням «закритого» типу. Письмове рішення завдань дозволяє лівопівкульним проявити свої здібності до аналізу, а на запитання «закритого» типу вони успішно підберуть відповідь із запропонованих варіантів.

На наступному занятті в колі основної уваги педагогів опинилися типи темпераментів учнів. Було виявлено досить високий рівень обізнаності вчителів (особливо вчителів молодших класів) з даною темою. Але розробка рекомендацій, спрямованих на урахування типу темпераменту в ході навчальної діяльності вимагала значних зусиль та тривала до кінця заняття.

Були сформульовані наступні **висновки**.

Для холериків на уроках необхідна більш часта зміна видів діяльності. Опора на ігрові моменти. Оволодіння соціальною формою поведінки чи певною навичкою в процесі театралізації та розігрування на основі закріплення певної ролі. Корисно контролювати діяльність, необхідна вимогливість і енергійна оцінка. Неприпустимі різкість і нестриманість, так як можуть викликати відповідну реакцію.

В сангвіників бажано чергування видів діяльності (сприйняття музики, спів, гра на дитячих музичних інструментах, музично-ритмічні рухи) може бути побудовано на зміні настроїв, використанні контрастної за настроєм музики (розслаблення і збудження) або на створенні кульмінації, коли відбувається поступове емоційне насичення і зростання рухової активності, що змінюється до кінця заняття розслабленням (від спокійної, тихої музики і плавних рухів до енергійних, що вивільняє енергію рухів, і до кінця заняття знову поступове заспокоєння і розслаблення). Безперервно ставити нові, цікаві завдання, що вимагають зосередження і напруги. Необхідно постійно включати в активну діяльність і систематично заохочувати його зусилля.

Флегматиків уроках необхідно активізувати через їхню емоційну сферу, щоб допомогти їм встановити добрі контакти з оточуючими (підвищену увагу при відгуці на музику, активну участь в інструментальному музикуванні з вибором неголосних і спокійних інструментів з обов'язковим вільним вибором). Роль дорослого на цьому етапі - це роль спостерігача, але не пасивного, а активного, який йде за дитиною, допомагаючи їй музичними засобами, такими, наприклад, як супровід дій дитини музикою, що виконується на інструменті. Музика при цьому повинна бути співзвучна настрою і характеру дій дитини. Педагог може коментувати рухи, що виконує дитина, співом. При цьому текст проспівується під мелодію, відповідний настрої дитини. Потрібно залучити її до активної діяльності і зацікавити. Дитина вимагає до себе систематичної уваги. Її не можна швидко перемикає з одного завдання на інше.

В меланхоліків зустрічається підвищена вразливість, схильність до глибоких переживань. Ці діти на уроках музики вимагають особливої уваги - шадного режиму, допомоги при виконанні завдання, емоційної підтримки, музичного взаємодії на занятті. Така участь дорослого є найбільш безпечною (не лякає і не насторожує дитину) і дає можливість налагодити взаємодію. Це може бути спільне музичне переживання-вибираючи музичний фрагмент, педагог відображає емоційний стан дитини, співає про це. Спільна гра на дитячих музичних інструментах допомагає налагодити з дитиною більш тісні емоційні стосунки. Важливо дати дитині можливість виразити себе через гру на тому чи іншому інструменті. Спільне музикування виникає далеко не відразу. Іноді дитина не дозволяє дорослому втручатися в її гру і лише поступово вдається домогтися музичної взаємодії. Це можливо тільки тоді, коли дитина вже проявляє інтерес до гри на музичних інструментах і в якийсь момент захоплюється грою на одному з них. На цьому етапі, слідуючи за дитиною, ми намагаємося зрозуміти, що радує її, лякає або насторожує, як впливає на її стан різна за характером музика, звучання музичних інструментів. Неприпустимі не

тільки різкість і грубість, але і просто підвищений тон, іронія. До неї потрібно виявляти особливу увагу, вчасно похвалити за виявлені успіхи.

Вчителі були зацікавлені проблемою використання індивідуального підходу до учнів урахуванням їх типів темпераментів, наводили яскраві приклади з власної педагогічної практики. Але вони дійшли висновку, що пристосування до типів темпераменту можливе там, де діти у меншій кількості та достатньо подібні за типами темпераменту – у музичній школі та у гуртках музичного спрямування. У загальноосвітній школі на уроці присутні 25 – 30 школярів з різними типами темпераменту і організація для них різних типів музичної діяльності водночас може призвести до безладу на уроці. Можливою є лише деяка індивідуалізація підходів на етапі закріплення та перевірки знань.

На наступному тренінговому занятті вчителі ознайомились з запропонованою нами типологією індивідуального стилю музично-творчої діяльності молодших школярів та створили власні когнітивні схеми для їх розпізнавання.

До першого типу «емоційно – креативного» відносяться учні з високим рівнем розвитку музичних здібностей, художнім типом мислення, високим рівнем невербальної креативності, високою рухливістю психічних процесів. За умови відповідного навчання в умовах музичної школи або додаткової освіти можуть досягнути високого рівню успішності саме в музичній діяльності. Проте, недостатня стійкість нервової системи, емоційна збудливість та креативність деякою мірою ускладнює засвоєння необхідних технічних навичок, перешкоджає успішному навчанню у музичній школі. Когнітивна схема мала наступний характер: емоції, творчість, активність; жваві, стрімкі та невпинні; співають, танцюють, але бешкетують; як важко!

До другого типу «емоційно – відтворюючого» відносяться також музично – обдаровані діти, але з більш стійкою та збалансованою нервовою системою та дещо меншим рівнем розвитку креативності. Ці індивідуально – типологічні особливості сприяють успішному навчанню в музичній школі, легкому засвоєнню технічної музичної компетентності, слуховий тип запам'ятовування дозволяє відносно легко заучувати музичні твори. Добре розвинена емоційність, екстравертованість сприяє встановленню контакту зі слухачами, володінню аудиторією. Лише навчання у загальноосвітній школі достатньо для повноцінного розвитку музичних здібностей даного типу учнів, але метою навчання музики у школі може стати формування в дітей цього типу прагнення до поглиблення своїх музичних знань та вмінь.

Учіння, вміння та старанність, талановиті, самостійні та яскраві, навчаються, всміхаються та можуть, чудово!

«Аналітичний» тип музичної діяльності проявляється в дітей з домінуючою лівою півкулею, флегматичним типом темпераменту. Ці діти мають нерівномірно розвинені музичні здібності, низький рівень емпатії та середню музичну чуйність. В той же час в них добре розвинене асоціативне та музичне мислення, а чуття ритму дещо краще ніж в двох попередніх типів. Їх схильність до сприймання музики через тілесні почуття у поєднанні з слуховим типом запам'ятовування створює добрі передумови до власної музично-творчої діяльності, аналізу та розуміння змістовної основи музичних творів. Діти цієї категорії не можуть

повною мірою розкрити свої здібності у музичній школі, або позашкільній освіті, тому потребують особливої уваги на уроках музики у загальноосвітній школі.

Розум, увага, аналіз; ритмічні, спокійні, слухняні; у роздумах час їх спливає; повільно!

«Невизначений» тип музично – творчої діяльності властивий дітям зі слабким типом нервової діяльності, домінуючою лівою півкулею та низьким рівнем розвитку музичних здібностей. Вони не прагнуть отримати додаткову музичну освіту та самопроявляться у музичній діяльності. В межах загальноосвітньої школи бажаним є формування в цих дітей позитивного ставлення до музичної культури, виховання музичного смаку та навичок свідомого прослуховування музичних творів.

Логіка, мова, навчання; тендітні, чутливі та мляві; бояться, не можуть, не чують; зуміють!

В ході дослідження було виокремлено ще одну категорію дітей зі «сприймаючим» типом музично-творчої діяльності. Для них було властивим поєднання аудіального типу сприймання, слухового запам'ятовування з високим рівнем розвитку емпатії та асоціативного мислення. Таке поєднання індивідуально – психологічних рис зумовило високий рівень розвитку емоційної музичної чуйності при низькому рівні розвитку інших музичних здібностей. Діти даного типу охоче слухають музику, переймаються її емоційною складовою, здатні запам'ятовувати музичні образи та трансформувати їх в своїй уяві. Ця специфічна діяльність не знаходить розуміння в межах музичної школи та додаткової освіти, спрямованої на створення «продукту». Загальноосвітня школа має підтримувати та розвивати означений тип музичної діяльності.

Слух і пам'ять, і увага, уявляють, розуміють, не співають, бо не вміють! Камертони!

Висновок. Наявність образного, творчого розуміння специфіки формування індивідуального стилю музичної діяльності, викликала в педагогів бажання сформулювати принципово відмінний підхід до навчання музики у молодшій школі. На відміну від музичної школи у загальноосвітній на уроці водночас присутні діти всіх типів індивідуальності та музично – творчої діяльності. Тому для побудови уроку була використана модель розвивального навчання, запропонована Д.Б. Ельконіним [4, с. 416] та В.В. Давидовим [3, с. 11-29], що була вперше використана нами на уроках музики.

Література

1. Балл Г.А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии. - Донецк, 1993.-184 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості / Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади.- К., 2003 – 280 с.
3. Давыдов В.В., Зинченко В.П. Предметная деятельность и онтогенез познания // Вопросы психологии.-1998.- №5. - с. 11-29.
4. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах. – М., 1995. – 416 с.

15. Ясвин В.А. Тренинг педагогического взаимодействия в творческой образовательной среде / Образовательная среда. От моделирования к проектированию. - М., 2001. – 45 с.

Статья посвящена проблеме создания развивающего, личностно-ориентированного обучения на уроках музыки в общественной школе. Приведена программа и результаты тренинга учителей.

Ключевые слова: *уроки музыки, тренинг, индивидуальность, развивающее обучение.*

The article is devoted to the problem of creating developing education, student-centered teaching at the music lessons at general educational school. Program and results of teachers training are given in the article.

Keywords: *music lessons, individuality, training, developing education.*

УДК 159.9

В. Орос

ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА АГРЕСИВНОСТІ У ВАЖКОВИХОВУВАНИХ АКЦЕНТУЙОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито психологічні особливості взаємозв'язку між акцентуаціями характеру у важковиховуваних підлітків та агресивністю. Встановлено, що існує тісна залежність між двома окресленими феноменами, які відіграють негативну роль у загальноособистісному становленні підлітка.

Ключові слова: *підліток, важковиховуваність, акцентуація характеру, агресія, невроз, тривожність, фрустрація.*

Постановка проблеми. Науково-психологічний аналіз сучасного українського суспільства свідчить про загострення соціально-психологічної проблематики у повсякденному житті українських громадян. На одне з чільних місць висуваються проблеми протиправної, асоціальної та антисоціальної поведінки підростаючого покоління. Окремого наукового статусу набувають питання асоціальної поведінки важковиховуваних підлітків, які постійно перебувають у зоні суспільного ризику і потребують кваліфікованої допомоги з боку практикуючих психологів і соціальних педагогів. Серед головних причин асоціальності дітей підліткового віку називають найрізноманітніші: від нестачі виховання у соціально-девіантних сім'ях до акцентуацій характеру чи інших індивідуально-психологічних особливостей. «Важкі» підлітки є нагальною проблемою кожного трансформаційного суспільства, то ж і в нашому середовищі вона потребує нагального вирішення, особливо ж коли йдеться про акцентуйованих дітей, які гостро й досить часто неадекватно реагують на соціальні впливи.